

НІМЕЦЬКА НАЦІОНАЛЬНА МЕНШИНА В ПОЛІТИЧНОМУ ЖИТТІ ЧЕХОСЛОВАЦЬКОЇ РЕСПУБЛІКИ (1918–1929 РР.): ШЛЯХИ СПІВПРАЦІ ТА ПРОТИСТОЯНЬ

Німецьке питання було одним з найважливіших в політичному житті міжвоєнної Чехословацької республіки. Його виникнення було пов'язано з тим, що німецькомовне населення було приєднане до складу Чехословаччини силовими методами, ще й отримало неприйнятний для себе статус національної меншини. Німецьких політиків не влаштовував державно-правовий статус своєї спільноти, адже в Австро-Угорській імперії німці, поруч з угорцями, були панівною нацією.

Окремі аспекти німецької національної меншини в політичному житті Чехословацької республіки розкрито в працях таких науковців як І. Брюгель [1], О. Серапіонова [8], С. Кретинін [5], М. Кріль [6], О. Кравчук [3, 4], Т. Піковська [7].

В умовах повного розпаду монархії Габсбургів 28 жовтня 1918 р. свою юрисдикцію в кордонах історичних земель «Корони Святого Вацлава» декларувала Чехословацька держава. З таким рішенням не погодились судетсько-німецькі політики, які вважали, що її влада може бути легітимною тільки для земель, населених чехами і словаками [3, с. 424]. Тому, наприкінці жовтня 1918 р., група німців, депутатів австрійського парламенту заявили про створення в прикордонних районах чотирьох німецьких квазідержав: Дейчбьомен, Судетенланд, Дойчюдмерен і Бемервальдгау. Політичні лідери цих самопроголошених утворень вимагали приєднання до Австрійської республіки, ставили питання про створення особливої зони на півночі Моравії навколо Острави. Віденський уряд підтримав вимоги цих німецьких сепаратистів [6, с. 52–53]. Центром руху за самовизначення німців стала Німецька Богемія (Дейчбьомен), у якій був скликаний парламент (ландтаг) і утворено коаліційний уряд. Його представники Р. Лодгман і Й. Зелігер вели в Празі переговори з представниками Національного комітету, проте досягнути згоди не вдалося. У всіх цих провінціях була прийнята нова конституція, створений земський сейм і незалежний земський уряд [8, с. 95].

Чеські політики не могли визнати самостійність німецьких провінцій, що порушувало територіальну цілісність Чехословацької держави. Судетські ж політики не погодились на утворення міністерства з німецьких справ, відмовилися від можливості входження до складу Національного комітету. Тому без участі німецьких політиків 13 листопада 1918 р. була ухвалена тимчасова конституція.

Територію ж чотирьох німецьких провінцій війська Чехословаччини зайняли до 18 грудня 1918 р. Утвердження влади Чехословацької республіки супроводжувалося розформуванням установ, створених урядами судетсько-німецьких провінцій, заборона зборів, роззброєння збройних формувань. Проте місцева преса продовжувала вільно пропагувати ідею самовизначення судетських німців. Більшість населення до зміни влади ставилося доволі байдуже [4, с. 56–57].

Обмеження економічних позицій судетських німців та закон про обов'язкову присягу німецьких урядовців (лютий 1919 р.) викликав незадоволення німецького населення. Німецькі соціал-демократи вирішили провести демонстрацію з програмою: «Самовизначення німецького населення і приєднання німецької частини Чехії і Моравії до Німецької Австрії і до Німеччини» [3, с. 428].

На початку березня 1919 р. у зв'язку з засіданням австрійського парламенту у ряді німецьких населених пунктів в пограниччі пройшли демонстрації проти Чехословацької республіки, відбулися зіткнення з чехословацькими військами, особливо в Кадані та Штернберке в Моравії [8, с. 95].

Незадоволення судетських політиків викликали фінансова та земельні реформи, нострифікація акцій підприємств, а також закон про національну школу. Проте реальне життя та станові інтереси приводили до розширення контактів німецьких та чеських політиків. Уже наприкінці травня 1919 р. на конференції німецького Союзу землевласників Ф. Кржепек висловився за нормальні відносини з чеськими аграріями. Участь у виборах до органів місцевого самоврядування в червні 1919 р., на яких

перемогли німецькі соціал-демократи, чеські німці фактично визнали чехословацьку державу. Унаслідок виборів вони здобули в населених пунктах з німецькою більшістю фактичний контроль над місцевими справами [3, с. 429].

Остаточне вирішення судетсько-німецького питання було зафіксовано в Сен-Жерменському договорі від 10 вересня 1919 р., що містив зобов'язання перед Чехословацькою республікою щодо забезпечення прав усім національним меншинам [8, с. 100].

Після поразки німецького сепаратизму, від обох сторін, чеської і німецької залежало, чи вдасться їм покінчити з конфронтацією і розпочати конструктивну співпрацю. Унаслідок амністії, оголошеної президентом Т. Масариком, в Чехословацьку республіку повернулися всі німецькі політичні діячі уряду Дейчбемен [3, с. 430].

Уряд держави чехів і словаків прагнув здобути лояльність німецької меншини та залучити її представників до співпраці з метою розбудови спільної демократичної держави [4, с. 58]. Адже за даними перепису 1921 р. в Чехословацькій республіці проживало 3 123 568 німців, які традиційно мали реальний вплив у суспільстві та економіці держави [6, с. 50].

У 1919–1920 рр. відбувався процес формального створення німецьких політичних партій. Були утворені Німецька націонал-соціалістична робітничка партія, Німецька християнсько-соціалістична народна партія, Союз землевласників, Німецька національна партія, Німецька ремісничка партія, Німецька демократична партія свободи. Деякі з них розробили конституційні проекти Чехословацької республіки на принципах конфедерації, або надання національним меншинам широкої територіальної автономії. Проте конституційні проекти судетських німців при розробці Основного закону Чехословаччини 1920 р. не були використані. Конституція надавала індивідуальні права громадянам держави незалежно від національності [3, с. 430–431].

Незважаючи на те, що між судето-німецькими партіями не було організаційної єдності, всі вони, аж до середини 1920-х рр. притримувались так званої політики негативізму. В основі судето-німецького негативізму лежало небажання визнавати умови Версальських

договорів про розчленування Австрії і різко опозиційне, «негативне» ставлення до чехословацької держави, відмова змиритись із існуванням німців у її рамках, протест проти співробітництва і взаємодії з чехословацькими політичними партіями [5, с. 52].

У виборах 1920 р. вперше взяли участь німецькі партії, які створили в Національному Зібранні німецький парламентський союз. Вони заявили, що не визнають положень Сен-Жерменського договору про включення прикордонних районів із значною кількістю німецького населення до складу Чехословацької республіки, а також чехословацьких законів, прийнятих без їх участі [2, с. 120–121]. За парламентським регламентом депутати-німці могли виступати німецькою мовою, однак їхні імена у стенограму писали по-чеськи [6, с. 50].

Одним з перших проявів участі німецьких депутатів у законодавчій владі стали вибори президента республіки. На цю посаду німецькі праворадикальні партії висунули свого кандидата – А. Нагле. Проте 27 травня 1920 р. президентом було обрано Т. Масарика. Спроби залучити до роботи в уряді ЧСР німецьких соціал-демократів і аграріїв зазнали невдачі. Німецькі політичні партії вже в червні 1920 р. проголосили політику «негативізму» – відмову від співробітництва з владою Чехословацької республіки [3, с. 431–432].

Під гаслом забезпечення порядку, спокою, поважання законів чеські правлячі кола закріплювали своє панівне становище в республіці. Восени 1920 р. були закриті редакції німецьких газет, Становий (німецький) театр, німецьке казино в Празі.

У грудні 1921 р. укладений договір з Австрією про взаємні гарантії кордонів сприяв також розв'язанню гострого конфлікту німецьких партій в Чехословаччині з владою. У другій половині 1921 р. частина з них переходить на позиції співробітництва з чехословацьким урядом, згодом до них приєднуються і німецькі соціал-демократи. В опозиції залишилися тільки німецька Національна і німецька Партія національних соціалістів. Наприкінці 1921 р. німцям був повернутий Становий театр, поновили випуск деякі газети. В 1922 р. німецькі промисловці увійшли до центрального союзу промисловців ЧСР, а німецькі сільськогосподарські кооперативи були включені до єдиного Центркооперативу [2, с. 121].

Німецькі депутати повернулися в парламент, проте відносини з німцями знову загострилися. Це було пов'язано з відмовою деяких німецьких призовників підкоритися мобілізаційному наказу, що в деяких місцях призвело до кровопролитних зіткнень з

чехословацькими військами. Основними вимогами чехословацьких німців залишалася виплата компенсацій за воєнні позики, автономія шкіл і зміна закону про мови [8, с. 121–122].

У 1922 р. в Національному зібранні були відхилені пропозиції німецького парламентського союзу про надання німцям у Чехословацькій республіці національного самоуправління [2, с. 122].

Президент Томас Масарик пропонував врегулювання національного питання шляхом входу німецьких політиків до складу уряду Чехословацької республіки. Чеські націоналісти протидіяли планам Т. Масарика зближення з німцями [1, с. 396].

З осені 1922 р., коли розпався Загальний німецький парламентський союз, почався процес ліквідації національних блоків. Нові політичні структури будувалися за принципом політичної орієнтації, а не національної приналежності. Наприклад, чеські соціал-демократи почали зближуватися з німецькою соціал-демократичною партією, а 1927 р. відбулося політичне об'єднання двох партій [8, с. 142]. На місцевих виборах (2 грудня 1928 р.) чехословацькі, німецькі й польські соціал-демократи виступили єдиними списками [5, с. 106].

Зміна суспільно-політичної та економічної ситуації в ЧСР з середини 1920-х рр., протиріччя між судето-німецькими політичними партіями викликали до життя судето-німецький активізм [5, с. 52]. Ландбунд, або «Союз сільських господарів», як офіційно називалася партія судето-німецьких аграріїв, була одним з головних ініціаторів активістської політики. Християнські соціалісти, як і ландбунд, починаючи з 1925 р., перейшли на позицію активізму [7, с. 232].

У червні 1926 р. був прийнятий закон про тверде аграрне мито. За нього проголосували крім чехословацьких аграріїв, народників і національних демократів депутати від Німецької аграрної і Християнсько-соціалістичної, Словацької народної, Угорської християнсько-соціалістичної партії [2, с. 125].

Восени 1926 р. в уряд А. Швєгли були включені представники німецької аграрної і християнсько-соціалістичної партій, що мало велике значення для внутрішньополітичного зміцнення держави [8, с. 147]. Розпочався період «активізму» (1926–1935 рр.) – участі представників німецько-судетських партій в роботі чехословацького уряду. Німецькі аграрії і християнські соціалісти вступали до коаліції з чеськими, сподіваючись покращити економічне становище репрезентованих ними верств населення, розширити свій вплив в органах влади, особливо на місцях. До 1929 р. проти політики уряду виступали тільки німецька Національна і німецька Партія національних соціалістів [2, с. 126].

У кінці 1920-х рр. Чехословаччина була готова до того, щоб поступово перейти від ідеї національної держави до ідеї багатонаціональної держави, проте домовитися чехам і німцям завадили фактори протистояння націоналістів з обох сторін та світова економічна криза [1, с. 212].

Отже, на політичний розвиток Чехословацької республіки в 1918–1929 рр. помітний вплив здійснювала німецька національна меншина. Політичні лідери судетських німців, не зумівши реалізувати своє право на самовизначення, зосередилися на захисті інтересів німецькомовного населення у складі держави чехів та словаків. Одним з головних засобів стала участь німецьких партій в політичному житті держави, зокрема і у складі уряду Чехословацької республіки.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Brügel J. W. Češi a Němci. 1918–1938. – Praha, 2006. – 450 s.
2. Історія західних та південних слов'ян: ХХ століття / Є. П. Пугач, С. Ю. Страшнюк, Р. М. Постоловський та ін. – Харків: Око, 1998. – 64 с.
3. Кравчук О. М. Виникнення судетсько-німецького питання (1918–1920 рр.) // Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка: Історичні науки. – Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2010. –Т. 20: На пошану професору І. В. Рибкака. – С. 423–435.
4. Кравчук О. М. Утвердження адміністрації ЧСР в німецьких районах Богемії, Моравії і Сілезії // Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії: Збірник наукових праць. Вип. 3. – Вінниця, 2005. – С. 55–58.
5. Кретинин С. В. Судетские немцы: народ без родины. 1918–1945. – Воронеж, 2000. – 320 с.
6. Кріль М. Утворення і розвиток першої Чехословацької республіки: політичний і національний чинники // Україна–Європа–Світ. – Вип. 2: Міжнародний збірник наукових праць. Серія: Історія, міжнародні відносини / Гол. ред. Л. М. Алексієвєць. – Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2009. – С. 47–55.

7. Піковська Т. В. Національне питання в програмах німецьких політичних партій у Першій Чехословацькій республіці в 1920 – середині 1930-х рр. // Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії. Наукові записки Рівненського державного гуманітарного університету: Збірник наукових праць. – Рівне: Рівненський державний гуманітарний університет, 2010. – Випуск 19. – С. 229 – 233
8. Чехия и Словакия в XX веке: очерки истории: в 2 кн. / Отв. ред. В. В. Марьина; Ин-т славяноведения. – М.: Наука, 2005. Кн. 1. – 2005. – 453 с.

Горинчин О.

Науковий керівник – доц. Кіцак В. М.

РОЛЬ ТЕРЕБОВЛЯНСЬКОГО ЗАМКУ В ЗАХИСТІ ПІВДЕННИХ КОРДОНІВ РЕЧІ ПОСПОЛИТОЇ XVI СТ.

*"Замки й фортеці - найвиразніші реальні свідки нашої драматичної минувшини,
невпинної збройної боротьби за терени, "що текли молоком і медом".*

Ольга Пламеницька

Тернопільська область нараховує близько 34 замків та фортець, більшість з яких є недослідженими з точки зору військової фортифікаційної архітектури. Актуальність цього дослідження полягає в необхідності аналізу розвитку фортифікаційної архітектури в Україні на прикладі Тербовлянського замку та з'ясування міри ефективності укріплень Тербовлянського замку, як зразка нової європейської оборонної архітектури у захисті південних кордонів Речі Посполитої від турецько-татарських завойовників у XVI – XVII ст. Недослідженість Тербовлянського замку із архітектурно-фортифікаційної точки зору не дозволяє скласти повноцінне уявлення про розвиток фортифікаційного мистецтва Західної України. Вивчення тербовлянських фортифікацій дозволить з'ясувати роль та місце Тербовлянського замку у захисті південних рубежів Речі Посполитої

Об'єктом наукового дослідження є християнсько-мусульманське протистояння на теренах Західної України в XVI ст.

Предметом дослідження є з'ясування місця й ролі Тербовлянського замку у стримуванні турецько-татарської інвазії.

Метою та завданнями дослідження є з'ясування конструктивних особливостей Тербовлянського замку XVI ст. у контексті розвитку європейського фортифікаційного мистецтва та дослідження міри ефективності цих укріплень під час бойових дій.

Тема розбудови укріплень Тербовлянського замку піднімалася науковцями неодноразово. Зокрема, слід згадати дослідження Л. Чачковського, Я. Пастернака, І. Герета, О.Купчинського, М. Ягодинської, М. Ковальчука та ін. [4, с. 91-101]. А напередодні святкування 900-річчя заснування Тербовлі побачила світ книга «Тербовля – шлях через віки». Це науково-популярне видання Ігора Герети – знаного історика, археолога, члена НТШ. Один із розділів цієї книги відведений саме Тербовлянському замку. Багатий фактаж історичного дослідження базується на ряді маловідомих джерел. Це свідчить про старанну працю автора в архівах як України, так і Польщі, прагнення показати не лише науковим колам, а й широкому читачькому загалу Тербовлянський замок у новому ракурсі, у контексті світової історії [1, с. 4].

Тербовлянський замок давно вже став візитною карткою Тербовлі. Руїни, що збереглися до наших днів, – це залишки замку Олександра Балабана – тербовлянського старости, який відбудував його у першій половині XVII ст.

Близьке сусідство турків і татарів в значній мірі було причиною того, що місто, котре мало сприятливі політико-економічні умови для свого безперервного поступального розвитку, не могло швидко та ефективно розбудовуватись. Польський уряд, розуміючи значення Тербовлі для захисту цілого краю, неодноразово намагався відновити та реконструювати замок, що майже щорічно зазнавав ворожих нападів. Розташований на південних кордонах Речі Посполитої Тербовлянський замок для турецько-татарських завойовників був передовим форпостом, здобувши який вони могли змогли б прорватись у глибину земель ворожої держави для проведення звичних грабежів. Знищення замку цілковито убезпечило б завойовників від несподіваних ударів замкової залоги. З іншої сторони, вдалий штурм замку дозволив би